

Bunge vs. Bhaskar

Några kritiska reflektioner kring ”nya” teoriers originalitet

BJÖRN JOHANSSON & MARTIN LIND

Institutionen för Samhällsvetenskap, Örebro universitet

A genuinely original argument in the philosophy of science is a rare thing indeed. Bhaskar has produced a new ... strong, elaborate and well-integrated, elegant and powerful argument. Rom Harré, Mind

”Inget är nytt”. Det är den mest rimliga utgångspunkten man kan ha om man skall ägna sig åt teoriutveckling – i synnerhet utveckling av metateori. De nya perspektiv och kombinationer som alltjämt tillförs samhällsvetenskapen eller vetenskapsteorin med jämna mellanrum är sällan så revolutionerande som vissa recensenter vill mena. För det mesta rör det sig om nya begreppskombinationer eller nyare varianter av gamla begrepp och diskussioner som har sina rötter långt tillbaks i tiden. Inom samhällsvetenskaperna, och i synnerhet sociologin, verkar denna arbetsgång vara accepterad.

En förklaring till detta skulle kunna vara att samhällsvetenskaperna använder begrepp som *förslag*, dvs begrepp som riktar uppmärksamheten mot igenkännandet av det speciella med illustrationen eller exemplet utan att exakt fastställa betingelserna för dess användning (Eriksson 1997:34). Naturvetenskaperna däremot karaktäriseras av fasta begrepp. Begreppen uttrycker de aspekter hos objektet som skall relateras till varandra, vad vi skall söka efter, vad som måste vara för handen för att vi skall kunna använda det och på vilket sätt begreppet skall användas. Det sätt på vilket natur- respektive samhällsvetenskaperna använder begrepp får även praktiska konsekvenser. Samhällsvetenskapernas användning av begrepp som förslag möjliggör om- och nytolkningar av redan befintliga begrepp och teorier, vilket i sin tur leder till en mer pragmatisk hållning gentemot klassiker och deras texter. På så sätt kan sociologin sägas vara av eklektisk snarare än kumulativ karaktär. Naturvetenskaperna är däremot mer progressiva eller kumulativa. Deras förhållningssätt gentemot

---

Björn Johansson är doktorand vid Institutionen för Samhällsvetenskap, Örebro universitet. Hans avhandling behandlar gatuvåld med särskild inriktning mot gängbaserat våld och dess situationella och rumsliga orsaker.

Martin Lind är doktorand vid Institutionen för Samhällsvetenskap, Örebro universitet. Hans avhandling behandlar värdeskapande nätverk och regional utveckling.

klassiker tar sig helt andra uttryck. Användandet av begrepp som fasta enheter medför att naturvetenskapen rent principiellt måste förkasta sina klassiker. Man kan som en konsekvens av detta inte ta fram eller omtolka gamla teorier och begrepp och göra dem till ”nya”. Har begreppen och teorierna en gång visat sig felaktiga finns det inte längre någon användning för dem, mer än för historiska syften. Ett tydligt exempel är flogistonteoriens uppgång och fall. Sociologin och samhällsvetenskaperna i övrigt erbjuder andra möjligheter att ta upp tidigare formulerade teorier och begrepp. Klassikerna aktualiseras ständigt och får en legitimerande kraft när de tillämpas i nya tappningar och på nya problem. Det är därför problematiken vi vill belysa i denna artikel kan bli möjlig. Om sociologin var kumulativ skulle det inte vara möjligt att återuppväcka äldre teoretiska konstruktioner. Men sättet att aktualisera gamla teorier och begrepp inom samhällsvetenskaperna kan ske på olika sätt. De olika varianter som används kan i olika hög grad väcka en rad etiska frågor, exempelvis i vilken grad man kan hävda att man själv bildar grund för en ny skolbildning när det mesta eller betydande delar av dess substans redan finns formulerad i litteraturen.

Det är denna typ av frågor vi vill aktualisera genom att göra en jämförelse mellan två ”moderna klassiker” av vilka den ena har och har haft ett stort inflytande på den metateoretiska inriktning som idag går under samlingsnamnet kritisk realism¹. Syftet med artikeln är att med denna jämförelse ställa frågan i vad mån den kritiska realismen², så som den har beskrivits sedan mitten av sjuttioalet, egentligen har kommit med något nytt. Jämförelsen visar att många av dess mest fundamentala begrepp förekommit ganska länge i sociologisk och filosofisk litteratur, även om vissa termer kan vara nya.

Vi inleder med en kort beskrivning av den kritiska realismen, och av de författare vars verk vi skall jämföra. Därefter följer själva jämförelsen, vilken vi har valt att dela upp efter olika begreppsliga teman. Som avslutning följer en kort, sammanfattande diskussion utifrån jämförelsen.

Den kritiska realismen uppfattar vi idag som praktiskt taget etablerad inom såväl brittisk³ som svensk sociologi. Inom svensk sociologi finns en rad exempel där man applicerat eller redogjort för den kritiska realismen (se t ex Ekström 1992, Djurfeldt 1996, Danermark *et al* 1997, Liljeros 1997). Ett av de senaste exemplen är Thomas Brantes (1997a, 1997b) artiklar i Sociologisk forskning.

En av den kritiska realismens mest erkända auktoriteter är Roy Bhaskar, som med sitt första betydelsefulla verk, *A Realist Theory of Science* (hädanefter ”RTS”), av många anses ha lagt grunden för den kritiska realismen. Det finns böcker skrivna om Bhaskars metateori och på internet finns det diskussionsgrupper om hans filosofi⁴. Därtill kan tidsskrifterna ”Radical Philosophy” och

”Journal for the Theory of Social Behavior” betraktas som fora för den kritiska realismen och i dessa är Bhaskar en vanligt förekommande person. Dessutom har ”RTS” nyligen kommit i nyutgåva i serien ”Verso Classics”.

Vi kan alltså slå fast att den kritiska realismen är tämligen etablerad, och att den därmed också har vissa grundläggande texter och centrala teoretiker, vilka betraktas i det närmaste som klassiska, eller åtminstone som mer erkända än andra.

Men studerar man den kritiska realismens historia lite närmre, visar det sig att mycket av de tankegångar som redovisas i ”RTS” även förekommer i tidigare verk av andra författare. Ett exempel som vi skall fästa uppmärksamheten vid är Mario Bunge *Causality and modern science* (Bunge 1979), som har sin första utgåva daterad till 1959, dvs drygt 15 år före Bhaskars genombrott. Precis som ”RTS” har Bunge bidrag till vetenskapsteorin fått stort genomslag. Det är innehållet i den texten, närmare bestämt dess likhet med innehållet i ”RTS” som har aktualiserat problemställningen för denna artikel.

Gemensamt för ”Causality” och ”RTS” är att de båda är utformade som starka argument mot positivismen och empirismen. Trots att böckerna behandlar olika ämnen⁵ finns betydande likheter vad gäller ontologiska och epistemologiska utgångspunkter.⁶

Men det är inte bara likheterna mellan *just dessa* böcker som har motive- rat vårt val av jämförelseobjekt. Både Bhaskar och Bunge har efter ”RTS” och ”Causality” producerat en rik flora av inflytelserika verk. I den samlade produktionen finns det en rad utvecklingar och justeringar av de argument och ståndpunkter som förs fram i de berörda verken. Men vi har valt att inrikta oss på två specifika texter som författarna har skrivit vid specifika tidpunkter. Det händer ju ganska ofta att man byter ståndpunkt eller utvecklas, och av den anledningen är det problematiskt att tala om *personer* när man gör en litterär jämförelse. Man bör istället tala om deras *texter*. När vi jämför Bunge med Bhaskar är det därför främst de ovan nämnda texterna som åsyftas.

Det finns ytterligare en poäng med detta. Genom att verken i båda fallen utgör de första med verkligt genomslag i vetenskapssamhället i respektive författares produktion, och genom att man enkelt kan konstatera en betydande tidsskillnad mellan deras respektive tillblivelse, blir det föga problematiskt att dra slutsatser om vem som har kommit på vad först. Att ”RTS” betraktas som en milstolpe eller till och med som en startruta i utvecklingen av den kritiska realismen gör inte valet mindre motiverat.

Med utgångspunkt i några för den kritiska realismen centrala grundtan- kar skall vi därför göra en jämförelse mellan Bunge och Bhaskar.

De teman vi valt att studera närmare är: "emergens", "vetenskapens transitive och intransitiva dimension", "transfakticitet" samt "epistemic fallacy". Dessa begrepp återkommer i Bhaskars argumentation utan att han anger några referenser till andra ställen där begreppen används. Men som vi skall se finns det beskrivningar av, användningar av och argument för dessa i annan litteratur.

Emergens

Kortfattat beskriver begreppet emergens den process där strukturer eller egenskaper på en nivå av verkligheten ger upphov till nya strukturer eller egenskaper med en relativ självständighet i förhållande till sitt ursprung eller sina konstituerande delar. De nya nivåerna har sina förutsättningar i varje underliggande nivå, men kan inte reduceras till dessa. Inom sociologin har begreppsnybörden en lång historia. Utan att på något sätt markera en början kan vi konstatera att Engels irreduktiva materialism ger uttryck för likartade tankegångar (Liedman 1983:VIII). Durkheim (1991:13) visar tydligt insikter i irreducibiliteten hos sociala fakta; "Sociala fakta skiljer sig från psykiska fakta inte bara till kvaliteten; *de har ett annat underlag*, de utvecklas inte i samma miljö, de betingas inte av samma villkor". Likaså betonar den amerikanske filosofen Roy Wood Sellars⁷ begreppets grundläggande betydelse i utvecklandet av sin emergenta realism:

It is at the level of atoms and molecules that the idea of emergence gains its first definite applicability, though there are hints in physics of the emergence of matter from energy. But what is really implied by emergence? Surely, in order to become rational, it must secure an ontological status and be linked with substance and causality...The fact of emergence must be explained in terms of the synthetic rise of higher-order substances or functionally unified continuants. We must take relations and organization seriously as characteristics of nature (Sellars 1970:44).

Föreställningen om emergens har stor betydelse för mycket av den metateori som utvecklats, framför allt för metateorier där verkligheten anses vara indelad i nivåer, som hos realister som Bunge och Bhaskar. När det gäller Mario Bunges metateori är emergenstanken av yttersta vikt, vilket inte minst framgår av följande diskussion där Bunge (i anslutning till sin diskussion om kausalitet som ontologisk kategori) motiverar varför det är ointressant att spåra ett makroskopiskt tillstånd hos en gasmassa till de enskilda molekylernas banor:

This is why, from a molar point of view, it is uninteresting to trace the macroscopic states of a mass of gas to the individual trajectories of the molecules. Not only would it be practically impossible to do so (at least with the available means) owing to the enormous complexity of the microscopic situations and to the experimental impossibility of distinguishing the separate molecules wit-

hout in addition introducing significant disturbances in their states of motion; it would, moreover, be quite useless to perform such a causal analysis since the thermodynamic properties of such a molar body – its temperature, specific heat, entropy and so forth – arise out of its atomic properties but stand on a different level of their own, being meaningless in connection with the individual components of the large system (Bunge 1979:169).

Den molekylära nivån och de egenskaper som konstituerar den kan alltså inte förklaras och förstås utifrån enskilda atomer och deras egenskaper. Den utgör en ny struktur som emergerat ur den underliggande. På ett mer generellt plan menar Bunge att man kan se de nya nivåspecifika egenskaperna som ”supraindividual” och i någon mening självständiga i förhållande till underliggande nivåer:

In general, the interaction among individual entities, and sometimes even the mere interplay in the presence of a common environment, may produce supra-individual entities having qualities of their own and behaving, at least in some respects, as self-contained units (Bunge 1979:171).

Föreställningen att verkligheten är indelad i nivåer är också, som ovan nämnts, central i Bhaskars kritiska realism. Likaså är begreppet emergens ett av de mest centrala⁸, vilket också framgår här med all önskvärd tydlighet:

It follows from this that the operations of the higher level cannot be accounted for solely by the laws governing the lower-order level in which we might say the higher-order level is ”rooted” and from which we might say it was ”emergent”.../.../...In short, emergence is an irreducible feature of our world, i.e. it has an irreducibly ontological character (Bhaskar 1997:113).

Utifrån detta kan vi slå fast att Bhaskars metateori inte är först med varken 1) antagandet att verkligheten är ordnad i nivåer eller 2) termen och begreppet emergens.

Vetenskapens transitiva och intransitiva dimension

Föreställningen om att kunskapen har två dimensioner – en transitiv, dvs kunskapen eller teorierna om ett objekt (den epistemologiska sidan) och en intransitiv, dvs kunskapsobjektet som något som existerar oberoende av vårt medvetande (den ontologiska sidan) – är en av hörnstenarna i en kunskapsrealistisk ståndpunkt. Med utgångspunkt i denna tes kan man argumentera för att positivismen och empirismens sätt att likställa kunskapsobjektet med observationer och sinnesförnimmelser av kunskapsobjektet är felaktigt. Om det är så att kunskapsobjektet har en av vårt medvetande, eller vår kunskap, oberoende existens faller de positivistiska och empiristiska föreställningarna eftersom

de identifierar verkligheten med det som kan observeras. Eller för att uttrycka det annorlunda: positivismen och empirismen *reducerar* verkligheten till empiriska fenomen. Gentemot idealism och relativism i olika former kan distinktionen mellan en transitiv och intransitiv dimension sägas vara en kritik mot dessa traditioners fundament, eftersom de idealistiska och relativistiska ståndpunkterna till syvende och sist slutar i antagandet att verkligheten endast existerar och är åtkomlig genom de begrepp man skapar om den. Vetenskapens intransitiva objekt reduceras till ett transitivt.⁹ Ett sätt att beskriva distinktionen mellan vetenskapens transitiva och intransitiva sida återfinns vi hos Sellars (1908:243ff återgivet i 1970:64f):

What, however, is realism, and what is a realistic attitude towards a thing? This we are in a position to define more clearly. Starting, as I believe metaphysics must, from an individual's conscious experience, realism signifies that things are independent for their existence of his experience of them. In short, my experience does not affect the things around my body in any way unless it leads to an overt action on the part of my body. I may think about the book before me in any manner I choose but, until I take it up, an act mediated by my body, it is not changed. This does not mean that the book is as it is experienced as independently of my experience of it. That would be naive realism, which, like idealism, is a stuff-theory of reality. Realism, as I have defined it, is not concerned, at least at first, with the character of the stuff of reality but with the relationship of the "microcosm" of the individual's experience with the "macrocosm" of reality and the conclusion we have been forced to arrive at from a study of the dilemma is that nature has two meanings, my nature, a construct in my experience, and the nature as *other than* my experience.

Vi kan konstatera att Sellars gör en klar åtskillnad mellan vetenskapens transitiva och intransitiva dimension. En tankegång som även finns klart uttalad hos Bunge:

...the recognition of the fact that every criterion of material existence involves sensing, acting and judging subjects does not imply that every existent is dependent upon some sensing, acting or judging being (Bunge 1979:46).

Distinktionen mellan vetenskapens transitiva och intransitiva sida återkommer även i Bunges diskussion om lagar och lagbundenheter. Vetenskapen förutsätter enligt Bunge "facts", eller lagar, manifesterade i empirin, men deras reella existens, däremot, förutsätter inte empiriska uttryck. I enlighet med Bunges resonemang måste vi med andra ord skilja mellan lagarnas existens och vår conceptualisering av dem:

It will be necessary to distinguish between *laws* (whether of nature, thought or society), and *law statements*: the former will be defined as the *immanent patterns of being and becoming*, the latter as the *conceptual reconstructions* thereof (Bunge 1979:249).

Och vidare:

The constructs (hypotheses) called scientific laws (our laws₂) are the variable reconstruction of objective laws on the level of rational thought. If preferred, laws₂ are the (incomplete) projections of laws₁ on the conceptual plane (Bunge 1979:250).

Även i Bhaskars "RTS" återfinns vi distinktionen mellan vetenskapens transitiva och intransitiva dimensioner. Bhaskar diskuterar i likhet med Bunge lagar och vetenskapens begreppsliggörande av dessa lagar:

The term "law" is customarily used to refer both to statements of law and to what such statements designate. A distinction between the two is, of course, implicit in the basic distinction of the work, that is between the transitive and intransitive dimensions in the philosophy of science (Bhaskar 1997:251).

Vi kan utifrån detta konstatera att inte heller distinktionen mellan vetenskapens transitiva och intransitiva dimensioner föds med Bhaskars "RTS".

Transfakticitet

Den kritiska realismens originalitet visavi klassisk empirism och transcendental idealism består i att den erkänner lagar och lagbundenheter såsom objektivt existerande och därtill relativt oberoende av sina empiriska manifestationsformer (Bhaskar 1997:14f). Det innebär att lagar (eller generativa mekanismer) kan existera och existerar utan att för den skull, alltid och med järnhård nödvändighet, ta sig empiriska uttryck. Då det är dessa lagar eller mekanismer som enligt den kritiska realismen utgör vetenskapens huvudsakliga objekt, får det som konsekvens att beskrivningen av dessa inte enbart kan grunda sig på empiriska observationer. De empiriska uttrycken är varken nödvändiga eller tillräckliga villkor för de underliggande mekanismernas existens (Bhaskar 1997:164). Bhaskar uttrycker detta med begreppet *transfakticitet*; mekanismerna är transfaktiska. Alltså; den kritiska realismens uttalanden om verkligheten är inte uttalanden om vad som registreras eller om vad som händer, utan om "the ways things act in the world" (Bhaskar 1997:17), oavsett om egenskaperna eller tendenserna realiserar eller inte.

Insikten om de objektiva förhållandenas relativa oberoende av empiriska manifestationsformer delas av Bunge. Även om uttrycksformen skiljer sig från Bhaskars framgår det tydligt av följande citat att det i Bunges metateori finns en distinktion mellan verkliga objekt och deras empiriska uttryck; att det är naturlagarnas *konsekvenser* man studerar i den empiriska verkligheten och inte naturlagarna som sådana.

Adequacy of factual hypotheses is tested by experiment and observations; but adequacy does not consist in empirical verifiability: adequacy consists in correspondence (however incomplete) between propositions and facts. The condition of adequacy is to be fulfilled by the particular consequences of the principles (basic hypotheses), not by the principles themselves, which may have an objective counterpart but need not have an empirical counterpart at the time they are formulated and, being general, are not directly verifiable (Bunge 1979:286f).

Genom att göra åtskillnad mellan korrespondens och verifierbarhet markerar Bunge här också ett avståndstagande från de vetenskaper som uppfattar sitt objekt som identiskt med empiriska uttryck och deras korrelationer.

Bunge visar också upp dessa insikter i sin indelning av lagar i tre olika typer, där law_1 refererar till de verkliga, objektiva lagarna, law_2 åsyftar "law statements", dvs kunskapen om eller modellerna av dessa lagar och law_3 betecknar de objektiva lagarnas (law_1) empiriska uttryck. Detta schema använder Bunge, precis som Bhaskar senare gör, som ett argument mot föreställningen att ett påståendes meningsfullhet beror på de sätt varpå de verifieras.

The mere fact that a neat distinction must be drawn between law statements ($laws_2$) and their adaptations to practical purposes ($laws_3$) is, by the way, a strong argument against the pragmatic (or operational) principle according to which the meaning of a proposition is the mode of its verification (Bunge 1979:310).

När Bunge förklarar varför empirismen endast intresserar sig för verklighetens uttryck och inte dess substans, dyker ett begrepp upp som är mycket likt det Bhaskar myntat ovan:

...empiricism, which regards substance as a figment of the imagination – not, however, on the ontological ground that there is no matter without motion of some sort, but on the epistemological ground that such a constant and simple support of qualities is transperceptual (Bunge 1979:201).

Man kan alltid diskutera innebörden i och eventuella skillnader mellan begreppen "transfactual" och "transperceptual". Klart är i alla fall att båda begreppen åsyftar egenskapen hos verkliga objekt som innebär att deras existens inte är beroende av om de tar sig empiriska uttryck eller inte.

Epistemic fallacy

Om verklighetens objekt är transfaktiskt, gör empirismen (och den transcendentala idealismen) en felaktig sammanblandning mellan verkligheten och vår kunskap om den. Det är ett felslut som empirismen fått mycket kritik för. Felslutet tar sig uttryck i antagandet att det är empiriska erfarenheter som

utgör vetenskapens huvudsakliga objekt, och att det är formaliseringen av dessa som utgör de lagar vilka vetenskapen har till uppgift att fastställa. Både Bunge och Bhaskar kritiserar detta genom att betona skillnaden mellan uttrycken (eller kunskapen om varat) och den verklighet (eller det vara) som producerar dem. Mekanismerna eller lagarna är något annat än deras uttryck, och våra beskrivningar av dessa är något annat än lagarna som de uttrycker. I analogi med detta måste man även göra skillnad mellan *beskrivningarna* av lagarna och lagarna *sådana*. Ingen av dessa distinktioner upprätthålls av empirismen.

Som ett namn på detta felslut har Bhaskar formulerat termen "epistemic fallacy" vilken han definierar på följande sätt:

This consists in the view that statements about being can be reduced to or analysed in terms of statements about knowledge; i.e. that ontological questions can always be transposed into epistemological terms (Bhaskar 1997:36).

För Bunge, som intresserar sig för kausaliteten som ontologisk kategori, gäller distinktionen skillnaden mellan ontologisk kausalitet, dvs kausala förhållanden i verkligheten, och epistemologisk kausalitet, dvs kausala förhållanden som teoretiska och logiska uttryck. I följande citat riktar Bunge kritik mot tendensen att beskriva "causation"¹⁰ i termer av "regularity".

Causation = Regularity. Such a reduction involves a confusion of epistemology (and, more particularly, of scientific methodology) with the theory of the most general traits of reality, namely, ontology (Bunge 1979:46).

Alltså: om man menar att kausalitet är en fråga om regelbundenheten med vilken vissa empiriska fenomen samvarierar, och att kausalförhållandet uttrycks i termer av dessa regelbundenheter – blandar man ihop sättet att beskriva empiriska regelbundenheter med de verkliga förhållanden som producerar regelbundenheterna. Det är med andra ord ett sätt att formulera ontologiska förhållanden med epistemologiska termer – "the epistemic fallacy".

Detta om Bunes sätt att uppfatta det som Bhaskar kallar "the epistemic fallacy". Men det finns fler och andra som även de har gjort samma (eller åtminstone en mycket snarlik) upptäckt. Ett exempel är Althusser¹¹, som med ännu en variant av språkbruk ger sig i kast med att kritisera empirismen med hänvisning till att det faktiskt finns en skillnad mellan vetenskapens objekt och detta objekts uttryck; skillnaden mellan "det verkliga objektet" och "kunskapsobjektet".

...att kunskapen alltså aldrig – som empirismen så desperat vill ha det till – står inför ett rent objekt, som då skulle vara identiskt med det verkliga objekt som kunskapen just har till syfte att producera ... kunskapen om (Althusser & Balibar 1970:54).

Det som Bhaskar kallar ”the epistemic fallacy” är alltså inte heller det någon ny upptäckt. Både Bunge och Althusser ser samma brist och använder den som ett argument mot empirismens sätt att uppfatta verkligheten och vår kunskap om den. Bunge försöker också ge en förklaring till varför empiristerna envist håller sig fast vid sammanblandningen. Låt oss titta på ett av de tidigare citaten än en gång:

...empiricism, which regards substance as a figment of the imagination – not, however, on the ontological ground that there is no matter without motion of some sort, but on the epistemological ground that such a constant and simple support of qualities is transperceptual (Bunge 1979:201).

Empirismen förnekar alltså det transperceptuella objektet inte för att den har ontologiska invändningar mot objektets existens, utan för att det är transperceptuellt; det kan inte fångas med en empiristisk metodologi, vilken enbart grundar sig på empiriska erfarenheter. Precis samma förklaring återfinns vi hos Bhaskar:

These presumptions can, I think, only be explained in terms of the need felt by philosophers for certain foundations of knowledge (Bhaskar 1997:16).

Alltså; ser man det som en nödvändighet att kunskap måste ha en fast grund i form av empiriska observationer så förnekar man också kunskap som inte uppfyller dessa krav.

Avslutning

Vi har nu sett att några av den kritiska realismens mest centrala begrepp har en historia som går längre tillbaks i tiden än till 1975, då Bhaskar skrev ”RTS”. Samtliga begrepp har alltså diskuterats tidigare av andra filosofer och vetenskapsmän, men ingen av dessa har Bhaskar hänvisat till, mer än i andra sammanhang.¹² Däremot har han använt och argumenterat för begreppen på ett sådant sätt, att man lätt kan få för sig att det är han som har hittat på dem. Detta skulle kunna vara sant för vissa begrepp – om man koncentrerar sig på själva termen, eller benämningen. Så kan exempelvis termen *transfakticitet* sägas vara en Bhaskariansk uppfinning – om man inte vill vara alltför noga med likheten i förhållande till Bunges begrepp *transperceptivitet*. En liknande

term är "epistemic fallacy", vilken inte finns nämnd någonstans i litteraturen som ligger till grund för denna artikel – utom i Bhaskars "RTS". Begreppet, eller medvetenheten om dess existens, kan däremot tydligt skönjas hos bland andra Bunge. Samma sak gäller för de övriga begreppen, och som vi har visat är det inte bara Bunge som kände till deras innebörd före Bhaskar, utan även andra teoretiker.

Vad är det i så fall som gör just Bhaskars argument så originellt som Rom Harré vill mena? Begreppen är inte nya, det har vi visat. Men det finns ändå en möjlighet att skapa nytt genom sättet att relatera begreppen till varandra; genom helheten som begreppen bildar tillsammans.¹³ Men man kan också komma fram till samma position genom ett delvis nytt och annorlunda sätt att argumentera. Både Bhaskar och Bunge riktar sitt fokus mot ontologi, kunskapsteori och metafysik i allmänhet. Men sättet att argumentera sig fram till den snarlika teoretiska positionen och de snarlika begreppen skiljer sig delvis åt. Bhaskar ställer sig frågan: hur måste verkligheten vara beskaffad för att vetenskapen skall vara möjlig? Och utifrån den kommer han genom transcendent argumentation fram till att verkligheten måste vara beskaffad på ett visst sätt. Bunge å sin sida utgår från den faktiska vetenskapliga proceduren och argumenterar sig fram till ett system som är förenligt med den samtida vetenskapen (Johansson 1993:85f), ett system som i och för sig beskriver hur verkligheten måste vara beskaffad för att vi skall kunna nå kunskap om den, även om han inte explicit ställer sig denna transcendentala fråga eller använder en transcendent argumentation.

Oavsett vilken bedömning man gör av Bhaskars arbeten i förhållande till Bunge med flera, kan vi konstatera att resonemangen kring de teman vi här tagit upp inte är nya. Däremot kan man se Bhaskars arbete som en utveckling och renodling av resonemang andra teoretiker utvecklat, framför allt med avseende på hur verkligheten måste vara beskaffad för att vi skall kunna nå kunskap om den, samt vilka problem vi som vetenskapsmän och kvinnor står inför när det gäller experimentella situationer.

För att inte falla på eget grepp genom att göra anspråk på att komma med något nytt, avslutar vi vår argumentation med en hänvisning till en tidig källa som ger uttryck för artikelns andemening:

Vad som har varit är vad som kommer att vara, och vad som har hänt är vad som kommer att hända: inget nytt sker under solen. Inträffar något om vilket man ville säga: "Se, detta är nytt", så har detsamma ändå skett redan förut, i gamla tider, som var före oss. Man kommer inte ihåg dem som levde före oss. Och dem som skall komma efter oss skall man inte heller komma ihåg bland dem som lever ännu senare (Predikaren 1:9-11).

Noter

¹ Vi vill i detta sammanhang påpeka att vare sig Bhaskar eller Bunge till en början använde termen kritisk realism. Bunge tar emellertid upp termen i sin bok *Method, Model and Matter* (1973:kap10), där han argumenterar för att den samtida vetenskapen förutsätter kritisk realism och stöder en typ av materialism som kan betecknas som dynamisk och pluralistisk. När det gäller Bhaskar skilde han till en början mellan kritisk naturalism och transcendental realism, men från och med sin bok *Reclaiming Reality* (1989) går dessa under samlingsbeteckning- en kritisk realism: "I had called my general philosophy of science 'transcendental realism' and my special philosophy of the human sciences 'critical naturalism'. Gradually people started to elide the two and refer to the hybrid as 'critical realism'. It struck me that there were good reasons not to demur at the mongrel. For a start, Kant had styled his transcendental idealism the 'critical philosophy'. Transcendental realism had as much right to the title of critical realism" (Bhaskar 1989:190). Se även not 7 i denna uppsats om termen kritisk realism.

² Kritisk realism är inte detsamma som kritisk teori eller kritisk rationalism. Den kritiska teorin skiljer sig från kritisk realism på en rad punkter, bland annat har den till skillnad från den kritiska realismen en dualistisk anti-naturalistisk prägel (se Bhaskar 1989:188f). Vad gäller kritisk rationalism utgår den, till skillnad från kritisk realism, från en empiristisk och metodologisk individualistisk verklighetsuppfattning.

³ Några exempel är Outhwaite (1987), Sayer (1992) samt Archer (1995).

⁴ Man kan få del av diskussionen genom att skicka meddelandet "subscribe" till e-postadressen "majordomo@jefferson.village.virginia.edu".

⁵ Vi bör i detta sammanhang påpeka att Bunge inte skriver om samma saker som Bhaskar; deras böcker behandlar olika ämnen och problem. Likheterna rör alltså inte böckernas respektive ämnen; Bunge diskuterar kausalitet och Bhaskar formulerar en vetenskapsteori för realismen (transcendental realism). Trots detta kan man konstatera en rad paralleller. Dessa rör vetenskaps- och metateorin. Bunge skriver om kausalitet; ett vetenskapsteoretiskt problem, och således även ett ämne för vetenskapsteorin (eller metateorin). Men i den beskrivningen lyser en bredare metateoretisk bas igenom, och den basen är i stora delar mycket lik den som Bhaskar beskriver i sin *A Realist Theory of Science*.

⁶ Vi bör i detta sammanhang även påpeka att Bhaskar läst Bunge, vilket inte minst framgår av de hänvisningar Bhaskar gör till Bunge, men på en del ställen där det skulle vara på sin plats att hänvisa finns inga hänvisningar – vare sig till Bunge eller till andra författare.

⁷ Sellars har sedan 1908 utvecklat den kritiska realismen, vilket föranlett Preston Warren (1970:xii) att föreslå att tiden är inne för att erkänna honom som "the authentic expositor of critical realism, to think of him as the Professor of Critical Realism (or 'Mr. Critical Realism', in the vernacular), and to hold that any treatment of critical realism which stops short of Sellars' most developed conceptions is derelict."

⁸ Begreppets centrala betydelse för den kritiska realismen poängteras inte minst av Sayer (1992:118ff) och Collier (1994:kap 4).

⁹ Naturligtvis finns det en avgörande skillnad mellan natur- och samhällsvetenskapernas kunskapsobjekt.

Samhällsvetenskapens objekt kan inte existera utan människans aktivitet. Dock kan man med fog hävda att även samhällsvetenskaperna såväl har en transitiv som intransitiv sida. Den transitiva sidan, dvs teorier eller annan kunskap om objektet, är en social produkt som påverkas av många olika sociala faktorer eller mekanismer. Men, vetenskapen har även en intransitiv sida – den påverkas eller produceras av faktorer och mekanismer som ligger utanför själva kunskapsprocessen (transitiva sidan), såsom kulturella, politiska och ekonomiska nödvändigheter eller mekanismer.

¹⁰ Man skulle kunna översätta begreppet 'Causation' med orsakssammanhang, men då det kan råda delade meningar om denna översättning låter vi begreppet stå i sin ursprungliga form.

¹¹ Althusser är inte kritisk realist även om han på denna punkt intar samma ståndpunkt.

¹² De hänvisningar Bhaskar gör till Bunge (5 stycken) rör kausalitet (RTS:72), Bunges 'genetic principle' (RTS:84), insikten om att verkligheten innehåller mer än det vetenskapliga lagar fångar (RTS:114), insikten att den enklaste förklaringen inte alltid behöver vara den bästa (RTS:150) och slutligen insikten att vetenskapen aldrig nöjer sig med att beskriva en nivå av verkligheten utan ständigt söker efter de mekanismer som producerat det som beskrivits; förklaringsarnas tendens att öka i komplexitet (RTS:169).

¹³ Dessutom kan det finnas något nytt och originellt i 'RTS' som vi har missat att ta upp just här. Vi väljer därför att vara försiktiga med att fälla någon dom över helheten, och koncentrerar oss istället på begrepp som man kan få uppfattning om att Bhaskar skulle ha kommit på själv, men som vi hittat beskrivningar av, användningar av och argument för i annan litteratur.

Referenser

- Althusser, L. & Balibar, É. (1970) *Att läsa Kapitalet. Del 1*. Stockholm: Bo Cavefors Bokförlag.
- Archer, M.S. (1995) *Realist Social Theory: the Morphogenetic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhaskar, R. (1975/1997) *A Realist Theory of Science*. London: Verso. 2:a uppl.
- Bhaskar, R. (1989). *Reclaiming Reality. A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London: Verso.
- Bibeln: de kanoniska böckerna*. (1982) Stockholm: Skeab Förlag.
- Brante, T. (1997a) "Kausal realism och sociologi", *Sociologisk forskning*. 1-2:311-335.
- Brante, T. (1997b) "Replik: Om kausal realism", *Sociologisk forskning*. 4:81-91.
- Bunge, M. (1959/1979) *Causality and Modern Science*. New York: Dover. 3:e reviderade upplagan.
- Bunge, M. (1973). *Method, Model and Matter*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L., Karlsson, J.C. (1997) *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Durkheim, E. (1895/1991) "Sociologins metodregler", i Auguste Comte, Émile Durkheim och Max Weber. *Tre klassiska texter*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Djurfeldt, G. (1996) *Boström och kaminen*. Lund: Arkiv förlag.
- Ekström, M. (1992) "Causal Explanation of Social Action. The Contribution of Max Weber and of Critical Realism to a Generative View of Causal Explanation in Social Science", *Acta Sociologica* 35:107-122.
- Eriksson, B. (1997) *Praktiker, värden, vägval. Två diskussioner kring sociologins och socialvetenskapens metodologiska praktiker*. Stockholm: Carlssons.
- Johansson, I. (1993). "Positivismen", s 11-138 i Johansson, I. & Liedman S.-E. *Positivism & marxism*. Göteborg: Daidalos.
- Liedman, S.-E. (1983) *Motsatsernas spel. Friedrich Engels filosofi och 1800-talets vetenskap*. Lund: Arkiv.
- Liljeros. F. (1997) "Bhaskars kritiska realism. En introduktion.", *Häften för kritiska studier* 1:20-37.
- Outhwaite, W. (1987) *New Philosophies of Social Science. Realism, Hermeneutics and Critical Theory*. London: Macmillan.
- Sayer, A. (1992) *Method in Social Science. A Realist Approach*. London: Routledge. 2:a uppl.
- Sellars, R. W. (1970) *Principles of Emergent Realism. Philosophical. Essays by Roy Wood Sellars*. Editerad av Preston Warren, W. P. St. Louis: Warren H. Green, Inc.

Abstract

Bunge vs. Bhaskar. Some critical reflections of the originality in new theories

This article takes its point of departure in the issue of the originality in new theories. By a comparative analysis of the thesis in Mario Bunge's "Causality" and Roy Bhaskar's "A Realist Theory of Science", it is argued that many of the key-concepts in the critical realist philosophy has a history that goes beyond that of Roy Bhaskar's prominent book. The key-concepts that are compared are "emergence", "the transitive and intransitive dimensions of science", "transfactuality" and "the epistemic fallacy". The analysis shows that the meaning of the concepts has been used and referred to in texts written earlier than "A Realist Theory of Science". The conclusion of the article is that none of the key-concepts discussed has its origin in "A Realist Theory of Science", although the arguments for and the presentation of them might be new and somewhat different.